

БОСПОРСКОТО НАСЛЕДСТВО НА ПРАБЪЛГАРИТЕ. ЗАЩО АСПАРУХ Е НОСИЛ ТОВА ИМЕ И ПРОИЗХОД НА ЗНАКА ГYI

Камен Станев

Един от най-сложните и спорни въпроси в българската средновековна история е проблемът за Стара Велика България. Една от причините за това е крайната оскъдност на изворите. Точно тогава започва т.н. "тъмен век", т.е. периодът с най-малко извори във византийската история, а както е добре известно византийските извори са основните за нашето средновековие. Тази празнота частично се запълва от един уникален домашен извор - "Именника на българските князе". Друга причина за многото неясноти около Стара Велика България е сложната обстановка в тази част на степите, където господстващите до този момент номадски държави - Аварският и Западнотюркският каганат изпаднали в дълбока криза. Неяснотите се увеличават ако се вземе под внимание и все още нерешеният напълно проблем около произхода на прабългарите. Поради тези причини за Стара Велика България се създали различни, често пъти взаимно изключващи се теории. Спорен е въпросът около хронологията на събитията и по специално за годините на Кубрат¹, както и срещу кого е въстанал - тюрките² или аварите³. Това са най-показателните спорни моменти, като има и други - бил ли е Кубрат християнин, отношенията с кутригурите, за границите на държавата и т.н. Целта на това проучване не е да се решат тези проблеми, а да се погледне под друг ъгъл към някои въпроси на прабългарската история.

През 626 г. Аварският каганат и Персия предприели най-машабното нападение над Византия. Започналата война била с изключително дълбоки последствия и за трите държави. Пътят на варварите към Константинопол бил съпътстван с огромни опустошения в балканските провинции, особено в земите между Дунав и Стара планина. Властта на империята станала тук напълно номинална, което в последствие значително облекчило славянското разселване. Неуспехът на обсадата довел до дълбока криза в каганата и няколко години по-късно панонските прабългари начело с Алцек дори се опитали да завземат властта. Персия също изпаднала в дълбока криза, от която не

1. Различните мнения по въпроса в Москов, М., Именник на българските ханове, С., 1988, 190-195.
2. Златарски, В., История на българската държава през средните векове, т.1, ч.1, С., 1994, 90; Мутафчиев, П., История на българския народ, С., 1998, 62; Артамонов, М., История хазар, М., 1962, 158; Петров, П., Образуване на българската държава, С., 1981, 123; Москов, М., Именник..., 207; Димитров, Хр., Историческата действителност в "Именника на българските ханове", В: Сб. Преслав, т. 4, С., 1993, 245; Гюзелев, В., История на средновековна България VII-XIV, С., 1999, 76;
3. Острогорски, Г., История на византийската държава, С., 1998, 161; Бешевлиев, В., Съобщението на Теофан за основаването на българската държава, В: ИИМВ, 18 (33), 1982, 45; Венедиков, Ив., Медното гумно на прабългарите, С. 1983, 23; Атанасов, Г., Инсигниите на средновековните български владетели, Пл., 1999, 27; Рашев, Р., Прабългарите и българското ханство на Дунав, С., 2001, 35.

успяла да се свърже и станала лесна плячка на започналата арабска експанзия.

От кризата започнала след 626 г. в Аварския каган се възползвали и подвластните им прабългари в степите на Северното Черноморие. Начело с Кубрат те въстанали и през 635 г. създали Стара Велика България - "По същото време господарят на уногундурите, Кубрат, племенник на Орган, въстанал срещу хагана на аварите. Той се отнесъл много зле с войската, която била оставена от него, и я изгонил от своята земя. Отпратил пратеници при Ираклий и сключил с него мир, който те спазвали до края на живота си, защото той му изпратил подаръци и го почел с достойнството патриций"⁴. В историята на прабългарите започнал нов период.

Личността на кана субиги⁵ Кубрат до голяма степен е загадка. Това, което знаем за него, е че като млад през 619 г. посетил Константинопол, където бил покръстен. От този момент той завързал дружба с император Ираклий, което е лесно обяснимо предвид това че прабългарите и византийците са имали общи врагове - аварите. До 635 г. Кубрат бил васал на аварския каган⁶. През същата година той въстанал, сключил съюз с ромеите и получил титлата "патриций", което се потвърждава със съкровището от Мала Перешчепина⁷. Кана субиги Кубрат имал пет сина и живял до към 663-668 г. Три години след смъртта му, създадената от него Стара Велика България се разпаднала. Третият син на Кубрат - Аспарух повел част от прабългарите създад днешна България.

В случая кана субиги Аспарух представлява интерес не с неговите действия, а с името което носи. По произход то е иранско⁸. Това може би на пръв поглед изглежда смущаващо поради приетото като догма в нашата медиевистика твърдение, че прабългарите са били тюрки по произход. Въсъщност освен Аспарух, голяма част от прабългарските лични имена могат да бъдат определени със сигурност като ирански - Безмер, Борис, Кардам, Корсис Кубрат, Мостич, Омуртаг, Охсун, Пресиян, Расате, Тук⁹. В. Бешевлиев счита, че дори и родовото име Дуло има вероятен ирански произход¹⁰. Наличието на огромен брой ирански имена сред прабългарите не е случайно явление. Най-вероятният път, по който те са достигнали до прабългарите, е чрез сарматите. Сарматите са били ирански по произход народ, който обитавал степите северно и източно от Черно море преди нашествието на хуните. Според редица наши и чужди историци, археолози и антрополози¹¹ сарматите и сродните на тях ираноезични народи са изиграли ре-

4. Патриарх Никифор, Бревиарий, ГИБИ III, 294.

5. Тъй като това е единствената оригинална прабългарска владетелска титла в домашните извори, макар и да се среща в надписи от IX в., коректно е тя да се използва, а не изкуствено въведена в историографията "хан".

6. Бешевлиев, В., Съобщението на Теофан за основаването на българската държава, В: ИНМВ, 18 (33), 1982, 45.

7. Атанасов, Г., Инсигниите на средновековния български владетел, Пл., 1999, 27-30.

8. Дуйчев, Ив., Най-ранни връзки между първобългари и славяни, В: ИАИ, 19, 1955, Сб. "Гаврил Кацаров", 335.

9. Бешевлиев, В. Ирански елементи у първобългарите, В: Антично общество, М., 1966, 237-247; Дуйчев, Ив. Най-ранни връзки...; Същия, Славянският свят и Персия през ранното средновековие, В: Византия и славянският свят, С., 1998, 247.

10. Бешевлиев, В., Ирански елементи..., 245.

11. Бурмов, Ал., Към произхода на прабългарите, В: Избрани произведения, т. I, С., 1968, 42-49, макар да приема изцяло грешната теория на Н. Я. Мар; Артамонов, М., История хазар, Л., 1962, 102; Същият, Етническа принадлежност и историческото значение на пастирската култура, В: Археология, 1969, 3, 8; Бешевлиев, В., Ирански елементи..., 247; Плетнева, С., От кочевници - городом, М., 1967, 185; Ваклинов, Ст., Формиране на старобългарската култура, С., 1977, 29-30; Тафраджийска, Цв., Към въпроса за етногенеза на прабългарите, В: Българско средновековие.

шителна роля в етногенеза на прабългарите. Това се доказва още с първия разкопан прабългарски некропол в нашите земи¹². Много важно в случая, е че в прабългарските погребални обичаи има редица сарматски традиции, а както е добре известно, именно погребалните обичаи са най-консервативната част в една култура и са основен етноопределящ белег. От друга страна преобладаващата част от прабългарите били с европейски расови типове, а не монголоиди. Сред прабългарите бил широко разпространен практикуваният от сарматите обичай да се деформират черепите. Предвид всички тези факти, твърдо може да се каже, че сарматите са били главният компонент при формирането на прабългарите.

Обръщайки поглед към миналото на земите обитавани от прабългарите, и в които през 635 г. те създали Стара Велика България, виждаме една интересна държава. Става въпрос за Боспорското царство съществувало през Античността в Северното Черноморие - по крайбрежието на Азовско море, Кримския и Таманския полуостров. То било свързващо звено между елинистическо-римската цивилизация и иранския свят в евразийските степи - първоначално скитите, а после сарматите. Поданиците му били с различен произход - гърци, скити, траки и др., като иранския елемент в него бил непрекъснато подхранван от живеещите в близките и подалечни околности на царството скити. През III-IV пр. н. е. сарматите изтласкали скитите и установили своето господство в степите. От този момент те започнали да проникват в Боспорското царство и иранския елемент в него все повече се увеличавал. С времето сарматите в Боспор станали значителен процент от жителите му и дори последният период от историята на царството е известен като "сарматски". Наличието на многоброен сарматски елемент се доказва с личните имена запазени в огромен брой надписи¹³. Не по-малко ценни са данните от некрополите, които също показват значително по брой сарматско население. Интересно в случая е че някои от сарматските обичаи, такива каквито ги виждаме в Боспорското царство - деформиране на черепите, връзване на краката, оставяне на месна храна и глинени съдове в гробовете¹⁴, по-късно станали едни от най-характерните белези на прабългарските некрополи. Че сарматите и въобще населението, което живеело в Боспорското царство, е оказало силно влияние върху прабългарите много добре личи при един дори и повърхностен преглед на личните имената от боспорските надписи. Γάγανος (КБН, 859 - Гаган)¹⁵, Γάστιον (КБН, 860 - Гостун), Българо-съветски сборник в чест на 70 годишнината на проф. Ив. Дуйчев, С., 1980, 43; Ангелова, Ст., Традиции в прабългарската керамика от Североизточна България (VII-IX в.), В: ГСУ-ИФ, 74, 1983 за 1980, 59; Герасимова, М. М., Н. М. Рудь и Л. Т. Яблонский, Антропология античного и средновекового населения Восточной Европы, М., 1987, 83 и 85; Димитров, Д. Ил., Прабългарите по Северното и Западното Черноморие, В., 1987, 65; Кондова, Н., Сл. Чолаков, Антропологични данни за етногенезиса на ранносредновековната популация от Североизточна България, В: Българска етнология, 1992, 2, 67; Рашев, Р., За произхода на прабългарите, В: Studia protobulgarica et mediaevalia europensia. В чест на проф. В. Бешевлиев, ВТ., 1992, 23-33 и Прабългарите и българското ханство на Дунав, С., 2001, 11; Костова, Кр., Към въпроса за религиозните представи и произхода на прабългарите, В: Palaeobulgarica - Старобългаристика, 1993, 1, 12 и сл.; Ангелова, Е., Сарматски елементи в езическите некрополи от Североизточна България и Северна Добруджа, В: Археология, 1995, 2, 5-17; Георгиев, П., За произхода и семантиката на знака ипсилон в раннобългарската култура, В: Българите в Северното Причерноморие, ВТ., 1996, т. 5, 94; Степанов, Цв., Власт и авторитет в ранносредновековна България, С., 1999, 30.

12. Станчев, Ст., Ст. Иванов, Некрополът до Нови пазар, С., 1958, 45 и 93; Балан, М., П. Боев, Антропологични материали от некропола при Нови пазар, В: ИАИ, 20, 1955, 365.

13. Масленников, А., Население Боспорского государства в первых веках н.э., М., 1990, 102-103.

14. Масленников, А., Население Боспорского..., 27 и сл.

15. КБН - Корпус боспорских надписей, М.-Л., 1965, с посочване на страницата и прабългарския аналог.

Γόρδις (КБН, 860 - Горд), Δούλα (КБН, 865 - Дуло)¹⁶, Ἑρμη (КБН, 866 - Ерми)¹⁷, Ζάβαργος (КБН, 869 - Заберган), Κάρσακ (КБН, 878 - Корсис), Κατόκας (КБН, 878 - Котокий), Μαστοῦς (КБН, 882 - Мостич), Μύρμηξ (КБН, 886 - Марманс), Ὀλγασυς (КБН, 889 - олгутаркан)¹⁸, Πάγαν (КБН, 890 - Паган), Περσίων (КБН, 893 - Пресиян), Σάβιον (КБН, 897 - Сабин), Σίνδοκος (КБН, 897 - Сандоке), Τελετίας (КБН, 900 - Телец). Това са само най-характерните примери на боспорски съответствия на прабългарските лични имена. Според Ст. Чурешки¹⁹ "имената на българските князе низхождат към стара степна традиция, отнасяща се вероятно до Боспорското царство от първите години след Христа".

Едно иранско име обаче веднага се набива на очи когато се погледнат боспорските надписи - Ασπουρούς. То се споменава се в надписи 39, 40, 41, 42, 958 и 985 и това не е случайно защото е името на "Βασιλέα μέγαν · Ασπουρούον"²⁰. Аспург (8 г. пр.н.е. - 38 г. н.е.) бил сармат по произход и успял да завладее Боспорското царство. Властта си той завзел и укрепил с помощта на т.н. "аспургиани" - военни колонисти от околните варварски племена и най-вече сарматите²¹. Той положил началото на нова - сарматска по произход династия. Управлението на Аспург било свързано с прилив на нови сарматски елементи, с голям икономически, политически и военен подем на Боспорското царство²². Тогава било предприето мащабно строителство, били сечени златни монети. Аспург се наричал "φιλωρώμαιος" т.е. "приятел на римляните". Боспорското царство, макар и да било зависимо от Рим във външната си политика, никога не влязло в състава на империята. Това показва неговата значимост за времето си, тъй като било единствената антична държава в района на Средиземно и Черно море, която запазила макар и частично своята самостоятелност²³.

Като се вземе в предвид колко значима личност за времето си е бил Аспург, възниква въпросът дали съвпадението на името му с името на третия син на кана субиги Кубрат - Аспарух, е проста случайност? Шесте века, които ги разделят, изглеждат твърде голям период за да се търси някаква връзка. Аспарух не потомък на Аспург, или поне това е невъзможно да се докаже. Има обаче факти, които подсказват, че съвпадението не е случайно. На първо място Аспург и голяма част от поданиците му били сармати, а сарматите изиграли решаваща роля при етногенеза на прабългарите. Земите на Боспорското царство и околностите му, по-късно влезли в състава на Стара Велика България, т.е. има и териториална приемственост. Фанагория, за която се приема че е била столица на Стара Велика България, е била един от важните боспорски градове. Напълно е възможно част от прабългарите със сарматски корени и то тези, чиито предци са живеели в Боспорското царство или околностите му, да са пазели под някаква форма спомена за Аспург. Защо обаче именно него? На първо място защото бил сармат. Той е бил и един от най-значимите боспорски царе. Както се спомена тогава Боспор е бил на върха на

16. Името се среща като лично на видни хора и едва ли е свързано с гръцката дума "роб" - Бешевлиев, В., Ирански елементи..., 245. Най-вероятно от лично по-късно то да е станало родово.

17. Напълно е възможно името на гръцкия бог Хермес да било възприето и от сарматите които са живеели в царството. Приликата с прабългарския род Ерми е прекалено голяма за да се отминава с лека ръка.

18. В случая прабългарският аналог не е лично име, а част от сложно съставна титла.

19. Чурешки, Ст., Имената на князете от Именника на българските князе - славянски, тюркски или други? В: Минало, 2001, 3, 27.

20. КБН, надпис № 40.

21. Сапрыкин, С. Ю., Аспургиане, В: СА, 1985, 2, 76.

22. Блаватский, В. Д., Пантикапей. Очерки истории столицы Боспора, М., 1964, 146.

23. Блаватский, В. Д., Пантикапей. Очерки..., 149.

икономическата, политическата и военната си мощ. Под неговото ръководство била извършена значителна строителна дейност. Това сигурно се запомнило от поданиците му. Кана субиги Аспарух именно с подобна дейност е останал в паметта на българите от XI в. В Апокрифния български летопис той е описан като войн и строител. Има и още нещо, което е довело до това че Аспург не бил забравен - по римски модел той си построил храм и бил обожествяван²⁴, което ще рече, че поне временно е влязъл в местния пантеон. Така погледнато напълно е възможно споменът за Аспург да се е запазил, макар и в твърде мъглява форма, като е влязъл във фольклора на сарматите. Има много примери за това, че във фольклора на един народ векове може да се пази спомена за някоя историческа личност. Така например в фольклора на някои славянски народи, макар и силно променен, се запазил споменът за римския император Траян²⁵. В българския фольклор има редица примери за това как може векове наред да се пази спомена за дадена личност. Така например един византийски автор от XIII в., Йоан Ставракий, споменава че по негово време цар Самуил "все още бил в устата на българите"²⁶. Много по-добър е примерът с Крали Марко - османски васал в Македония, и като такъв загинал през 1395 г. край Ровине. Без да е направил нищо героично, а напротив - бил напълно лоялен към османците, по неизвестни причини станал главен герой в българския юнашки епос, като споменът за него се пази и до днес, дори е прехвърлил българските етнически граници и се разпространил сред сърбите. Векове наред в българския фольклор се пази спомена и за други исторически личности - цар Иван Шишман, Хрельо, Момчил и др. Напълно е възможно подобно нещо да се е случило и с Аспург - да е влязъл в сарматския фольклор и от там в прабългарския. Ако това е било наистина така, то Кубрат вероятно нарочно е дал това име на третия си син - с чисто пропагандна цел. Това е напълно възможно ако се вземе под внимание сарматският произход на значителната част от прабългарите, както и това че Стара Велика България е владеела територията на бившето Боспорско царство.

В Именника на българските князе срещу Аспарух е записано 61 години. Обикновено се приема че това са години на управление, но според някои учени са години на живот²⁷. Това е много по-вероятно ако се вземе под внимание сведението от Апокрифния български летопис, че Аспарух загинал в бой с хазарите, т.е. ако е управлявал 61 години, то значи е загинал на поне 75-80 г., а на такава възраст едва ли би могъл да участва в бойни действия. Загинал около 700 г. Аспарух ще да е бил роден към края на 30-те г. или началото на 40-те г. на VII в., т.е. няколко години след освобождаването на прабългарите от аварската власт и създаването на Стара Велика България. Давайки това име на сина си, Кубрат се стремил да изтъкне правото си да вла-

24. Блаватский, В. Д., Пантикапей. Очерки..., 148.

25. Гейшор, Ал., Митология на славяните, С., 1986, 143.

26. Андреев, Й., Кой кой е в средновековна България, С., 1994, 334.

27. Димитров, Хр., Историческата действителност в "Именника на българските ханове", В: Сб. Преслав, т. 4, С., 1994, 242.

дее тези земи и да покаже приемственост със съществуващото няколко века по-рано царство. Това било важно защото му давало идеологическа опора в борбата с аварите и тюрките. Нещо повече - в политиката на Аспург към Римската империя и тази на Кубрат към Източноримската империя (Византия) има общи черти. И двамата се стремели към съюз и приятелство с империята. Боспорският цар Аспург се наричал "φιλόρωμαίος", т.е. "приятел на римляните", а за Кубрат добре известно е колко е държал на добрите отношения с император Ираклий.

Има още едно, макар и косвено доказателство, че името Аспарух не е случайно. Най-големият му брат, първородният син на Кубрат, е носил името Баян. Той бил роден няколко години преди Аспарух. Между тях Кубрат е имал още един син, неизвестен по име, т.е. Баян е бил роден най-вероятно преди 635г. - когато баща му бил все още васал на аварския каган. Не е известно кой е бил тогава аварски каган, но за сметка на това създателят на каганата през 567 г. е се казвал Баян. Именно този каган Баян бил покорил прабългарите, както и обширни територии в Източна Европа, той е бил и страшен противник на Византия. Случайно ли е тогава че първородният син на Кубрат е носил неговото име? Дали пък Кубрат все още като аварски васал не е дал нарочно това име на първородния си син и така да засвидетелствал лоялност? В Именника на българските князе Баян е даден като Безмер - име, което според Ив. Дуйчев и В. Бешевлиев е от ирански произход²⁸. Възможно е първородният син на Кубрат да е имал две имена - иранско, каквото са носили баща му²⁹, брат му и каквото е родовото му име и тюркско - името на най-известния каган, създателят на аварската държава и покорител на прабългарите, с което Кубрат е засвидетелствал вярност към своя господар.

От казаното по-горе може да се обобщи следната хипотеза: имената на двамата сина на Кубрат - Баян и Аспарух, са отражение на положението на прабългарите в Северното Черноморие. До 635 г. прабългарите били подвластни на аварите, а Кубрат бил васал на кагана. Затова първородния му син имал две имена иранско - Безмер и тюркско - Баян, име което е носил основателят на Аварския каганат и покорителя на прабългарите. По този начин Кубрат символично показвал зависимостта си от аварите. След успешното въстание и създаването на Стара Велика България, Кубрат е потърсил идеологическа опора на властта си в тези земи и затова нарочно е дал на третия си син името Аспарух. По този начин той търсел приемственост с Боспорското царство, чиито земи владеел и чиито жители, или поне част от тях, се били ввели в състава на прабългарите.

Изложената по-горе теза изглежда твърде хипотетична и построена повече на логически разсъждения, с прекалено много "вероятно" и "може би", но връзката с Боспорското царство се потвърждава и по друга линия - чрез най-разпространения прабългарски знак ГYI (ипсилон с две части).

За произхода и значението на този най-характерен прабългарски знак, са изказани много и най-различни хипотези. Те могат да бъдат обединени в две големи групи - че ипсилогът с две части има религиозна натовареност и че има светско значение. Най-много привърженици има теза на В. Бешевлиев³⁰, че ГYI е символ на Тангра. Такова или с леки вариации са мненията на 28. Дуйчев, Ив., Най-ранни връзки..., В: ИАИ, 19, 1955, 335, Бешевлиев, В., Ирански елементи..., 241. 29. Според Бешевлиев формата Курт в Именника и вероятно е производна от Кубрат - Ирански елементи..., 243.

30. Бешевлиев, В., Първобългарски амулети, В: ИНМВ, 9, 1973, 57, счита че ГYI има магическо и апотропеично значение. По-късно той разглежда знака вече като символ на Тангра - Значение на първобългарския знак ГYI, В: ИНМВ, 15 (30), 1979, 19.

31. Овчаров, Д., За прабългарските амулети, В: МПК, 1977, 1, 10.

32. Аладжов, Ж., Нов медальон със знаци, В: Нумизматика, 1981, 3, 30 и Паметници на прабългарското езичество, С., 1999, 30.

Д. Овчаров³¹, Ж. Аладжов³², М. Москов³³, Ст. Михайлов³⁴, Т. Тотев³⁵. За религиозната символика на ГYI, макар и в друг смисъл се застъпват и П. Георгиев³⁶ и Цв. Степанов³⁷. Според Г. Дзанев³⁸, преди покръстването е бил езически, а след 865г. придобил християнски смисъл. За П. Петрова³⁹ в основата на ипсилона е "идеята за божествена власт и нейните субекти: бог, земен владетел, шаман, църковен глава".

Хипотезите вариращи около религиозната натовареност на ГYI обаче имат съществени слабости. Преди всичко знакът е изключително широко разпространен, върху различни материали - квадрати, колони, тухли, керемиди, водопроводни тръби, бронзови медальони, битова керамика, на обширна територия и варианти при изобразяването му⁴⁰. Масово е бил разпространен и през езическата и през християнската епоха. Ако ГYI е бил символ на Тангра, защо той се среща единствено в пределите на Дунавска България след като култът към този бог е бил широко разпространен в евразийските степи? Ако наистина медальоните с ГYI, били амулети и имали предпазна функция, защо досега такива не са открити в прабългарските езически некрополи. Кръстовете например, които по-късно имали сходни функции, са чести находки в християнските гробове. Как може един знак, символ на езическия бог изведнъж да стане християнски, при това не в дълбоката провинция, където християнството по-трудно навлизало, а в столицата. Вярно е че в християнството през предните векове били навлезли езически символи, но това е бил дълъг процес, при това още когато то се изграждало като религия и символика, а в България то е било прието в готов вид и с утвърдена от векове символика. Добре известна е безкомпромисната борба на княз Борис за пълното изкореняване на езическото - избиването на 52-та болярски рода, ослепяването на сина му и разрушаването на капищата. Могъл ли е тогава княз Борис да гледа изображенията на ГYI, които дори и да са били "християнизирани", т.е. да са придобили след 865 г. нов смисъл, напомняли за езическите богове. При това тези знаци били по тухлите, керемидите и каменните блокове на новостроящите се църкви.

Много по-вероятна е другата теза, а именно че ГYI е знак който няма религиозна натовареност. Е. Сачев⁴¹ чете знака като "иувиги". Според Ст. Ваклинов⁴² знакът е на някой голям род. Н. Мавродинов първоначално приема че е знак на Борис или Симеон⁴³, като по-късно допуска

33. Москов, М., Прабългарският рунически знак: за теонима на Тангра, В: Palaeobulgaria-Stareobulgaria, 1987, 1, 15-22.

34. Михайлов, Ст., Към тълкуването на сложния знак ГYI и израза "медното гумно", В: ИНМВ, 23 (38), 1987, 94.

35. Тотев, Т., Прабългарски метални амулети от Преслав, В: Плиска - Преслав, т. 2, С., 1981.

36. Георгиев, П., За произхода и семантиката на знака ипсилог в раннобългарската култура, В: Българите в Северното и Западното Причерноморие, т. 5, ВТ., 1996, 89-100.

37. Степанов, Цв., Ипсилогът с две части (ГYI) и неговите значения (към символиката на в ранносредновековна България), В: Средновековните българи. Нови факти, интерпретации, хипотези, С., 2000, 39-40.

38. Дзанев, Г., Ранносредновековни християнски паметници от Абритрус (за значението на старобългарския знак ГYI), В: Плиска - Преслав, т. 8, Ш., 2000, 228.

39. Петрова, П., За произхода и значението на знака "ипсилог" и неговите дофонетични варианти, В: Palaeobulgaria-Stareobulgaria, 1990, 2, 49.

40. Дончева-Петкова, Л., Знаци върху археологически паметници от средновековна България VII-Xв., С. 1980, за разпространението на с. 95-100, а различните варианти на с. 160, табл. XXI.

41. Сачев, Е., Надписът върху бронзовата розета от Плиска, В: Векове, 1977, 6, 79.

42. Станчев, Ст., Грънчарски знаци от Плиска, Мадара и Преслав, В: РП, III, 1948, 244.

43. Мавродинов, Н., Разкопки и проучвания в Плиска, В: РП, III, 1948, 166.

че може и да е "родов или царски"⁴⁴. Т. И. Макарова и С. А. Плетнева приемат тезата на Мавродинов и го наричат "княжески"⁴⁵. Днес тезата на Мавродинов се подкрепя от Г. Атанасов, като според него ГYI бил знак на Крумовата династия, като постепенно еволюира от родов във владетелски и държавен знак⁴⁶. Това че ипсилон с двете хасти е владетелски знак се потвърждава от факта, че след като през IX-X в. е бил масово разпространен, в края на X в. той изчезва⁴⁷. Това трудно може да се обясни ако приемем, че е имал религиозно съдържание. Липсата на ГYI върху по-късни материали може да се свърже със завладяването на България от византийците. С изчезването на държавата и владетеля, естествено е изчезнал и знака, който ги символизираше.

Връзката на разглеждания знак с владетеля като институция се потвърждава и от една интересна група битова керамика. Става въпрос за амфоровидните стомни с охрово жълт или керемидено червен цвят, изработени на бързо въртящо се грънчарско колело, покрити с червена ангоба, на чиято шийка често преди изпичането им е бил връзан⁴⁸. Те се откриват в Плиска, най-често в долния културен пласт край крепостните стени. Интересното при тях, е че по технология и особено използването на бързо въртящо се колело, тези стомни нямат нищо общо с масовата българска керамика от това време, която е била изработвана на ръчно колело. Вероятно този вид керамика е била правена от чужденци (може би пленени византийски грънчари) в държавни работилници и затова върху нея да е бил нанесен ГYI⁴⁹. Откриването ѝ в най-долния пласт край стените може би е свързано с тяхното изграждане и нуждата на работниците от вода.

Произходът на прабългарските знаци и в частност на ГYI обикновено по инерция се свързва с тюркските руни. Най-близките аналогии обаче са сарматските знаци. Според В. Бешевлиев прабългарските знаци "едва ли биха могли да се отделят от т.н. сарматски знаци"⁵⁰. Подобно е и мнението на Л. Дончева-Петкова⁵¹, Р. Рашев⁵² и П. Георгиев⁵³. Сред сарматските знаци е търсен и аналог на нашия ипсилон с две хасти, като най-близко до него стои един знак от Херсонес⁵⁴. За съжаление този знак стои изолирано сред огромния брой сарматски знаци и не може да се каже дали съпадението не просто е случайност.

Има обаче една група сарматски знаци които досега са отбягвали от погледа на изследователите. На тях досега е обърнал внимание единствено П. Георгиев⁵⁵. Тази група сарматски

44. Мавродинов, Н., Старобългарското изкуство, С., 1959, 236-237.

45. Макарова, Т.И., С. А. Плетнева, Типология и топография знаков мастеров на стенах внутреннего города Плиски, В: Сб. В памет на проф. Ст. Ваклинов, С., 1984, 217.

46. Атанасов, Г., За датировката, разпространението и семантиката на медальоните с ГYI и двоен кръст, В: *Studia protobulgarica et mediaevalia europensia*. В чест на проф. В. Бешевлиев, ВТ., 1993, 166.

47. Атанасов, Г., За датировката..., 165.

48. Рашев, Р., За хронологията и произхода на знака "ипсилон с две хасти", В: Приноси към българската археология, т. I, С., 1992, 97.

49. Според Н. Мавродинов, Старобългарското изкуство, С. 1959, 237, знакът поставен върху глинени съдове показва, че са направени в царските работилници.

50. Бешевлиев, В., Ирански елементи..., 246.

51. Дончева-Петкова, Л., Знаци върху археологически..., 27.

52. Рашев, Р., За хронологията..., 100.

53. Георгиев, П., За произхода..., 94.

54. Рашев, Р., За хронологията..., 93, обр. 2и.

55. Георгиев, П., За семантиката на сарматските знаци в Северното причерноморие, В: Българите в Северното черноморие, 6, 1997, 45-65, макар че застъпва тезата за религиозната натовареност на ГYI.

знаци не само по външен вид, но и по семантична натовареност са най-близко до нашия ГYI. Става въпрос за т.н. "царски знаци" на боспорските царе. Те се срещат единствено в Боспорското царство и са един вид емблема или герб на царете, и то на тези които са от сарматски произход. Според В. С. Драчук⁵⁶ тези знаци се състоят от две части - долна наречена "триденс", който е древен боспорски знак и не се променя и горна - "тамга" донесена от сарматите, която за всеки цар е различна. Обединени двата знака образуват "царския знак". При внимателното вглеждане в знаците на различните боспорски царе дадени от Драчук⁵⁷ се вижда и един друг постоянен елемент, който се среща почти при всеки знак - ипсилон, който винаги е съставна част от тамгата. Най-добре това се вижда при знак № 894, който е съчетание само от триденс и ипсилон. Съчетанието триденс и ипсилон било допълвано с различни елементи при различните царе - кръг, ромб или триъгълник в основата на ипсилон и различни черти и куки във върховете му. Основните елементи на царските знаци, които се запазват при различните начертания са триденс и ипсилон. Боспорските царски знаци са прототипи на прабългарския владетелски знак ГYI. Достатъчно е да отпадне напречната черта на триденса и аналогията е пълна. Показаната тук снимка е на каменна плоча с релефно изсечен боспорски царски знак⁵⁸.

Според В. Драчук боспорските царски знаци не изчезват заедно с царството. Напротив, макар и да се видоизменят, няколко века по-късно те станали основата върху която се развили т.нар. "знаци на Рюриковичи"⁵⁹, т.е. княжеските знаци в Киевска Русия. Ако това може да се твърди за знаците на Рюриковата династия, която като норманска по произход няма нищо общо нито с боспорските царе нито с поданиците им, а Киевска Русия първоначално била твърде далеч от земите на бившето царство, то колко по-вероятно е това за прабългарския ГYI. Прабългарите векове наред са живеели в земи, които били подвластни на боспорските царе или в непосредствена близост с тях, при това са били до голяма степен и биологични наследници на населението обитавало тези области през Античността. Освен това ипсилон с двете хасти, в сравнение със знаците на Рюриковичи, е много по-близък аналог на боспорските царски знаци.

Боспорските прототипи на ГYI показват, че са прави тези изследователи, които твърдят, че този най-популярен знак в Първото българско царство е бил свързан по някакъв начин с централната власт. Той е бил емблема и герб на владетеля като институция и на държавата и естествено след завладяването на България от византийците изчезва.

Името на кана субиги Аспарух, както и голяма част от останалите прабългарски имена и знакът ГYI имат аналогии в Боспорското царство. Всъщност има и други факти, които потвърждават това "боспорско наследство" в прабългарската култура. По сведения на Теофан Исповедник в Стара Велика България се ловяла "българската риба ксисто"⁶⁰. Очевидно става дума за промишлен риболов, нещо което не се вписва в представите ни за бита и поминъка на прабългарите, но за сметка на това е бил характерен за икономиката на Боспорското царство⁶¹. Като се има в предвид териториална и биологическа приемственост с Боспорското царство, лесно може да се обясни и сведението за риболов в Кубратова България. Той доказва включването на оцеляло боспорско население със свои стопански традиции в Стара България. Отбра-

56. Драчук, В. С., Системы знаков Северного Причерноморья, К., 1975, 98.

57. Драчук, В. С., Системы..., табл. XII.

58. Снимката е от Античные государства Северного Причерноморья, М., 1984 (Археология СССР, т. 9), 152, табл. LIV, 12.

59. Драчук, В., Системы знаков..., 90-92.

60. ГИБИ III, 261.

61. Античные государства..., 159 и сл. Самото име на столицата на Боспорското царство - Пантикапей, означава "рибен път" и е от ирански произход.

нителната система на Боспорското царство освен с крепости е включвала също валове и ровове⁶², нещо, което няколко века по-късно станало особено характерно за отбранителната система на Първото българско царство. Според В. Бешевлиев⁶³ "обичаят да се издълбават надписи първо-българите са донесли от родината си при Кубан". Някои видове прабългарска керамика също имат своя прототип в боспорските градове⁶⁴.

Като се вземат в предвид горните факти, може да се каже че прабългарите са били повлияни в своето развитие от традициите на Боспорското царство. Това не би трябвало да е изненада ако се вземе под внимание че част от земите, които прабългарите са обитавали преди преселването им на Балканския полуостров, били области, които през Античността били в пределите на Боспорското царство или в непосредствена близост с него. Боспорското наследство е лесно обяснимо ако се вземе под внимание и фактът че голяма част от поданиците на царството били сармати по произход. Именно сарматите - предхунското население в степите на Северното черноморие, били най-важният елемент при етногенеза на прабългарите, теза която напоследък има все повече поддръжници.

Използвани съкращения:

ГИБИ -	Гръцки извори за българската история
ГСУ - ИФ -	Годишник на Соф. университет, Исторически факултет
ИАИ -	Известия на археологическия институт
ИНМВ -	Известия на народния музей Варна
МПК -	Музеи и паметници на културата
РП -	Разкопки и проучвания
СА -	Советская археология

62. Пак там, 192.

63. Бешевлиев, В., Първобългарски надписи, С., 1992, 93.

64. Ангелова, Ст., Традиции в прабългарската керамика..., 60.